

VULKÁN VERA TÜNDE

Mártonfi József cenzori kinevezése és működése

Mártonfi József (1746–1815) erdélyi püspök cenzori tevékenysége nem teljesen ismertetlen, mégis kiegészítésre, pontosításra szorul. Ebben a munkában nagy segítséget jelent a Kolozsvári Állami Levéltárban újjólág előkerült iratcsomó,¹ ami a 18. század végi, 19. század eleji cenzori bizottság működését követi nyomon, illetve György Lajos irodalomtörténésznek (1890–1952) a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban őrzött hagyatéka,² melyben a szerző nagy mennyiségű anyagot gyűjtött össze főként a Levéltárban és a Batthyaneumban őrzött anyagból. Sok esetben ez a hagyaték az egyetlen fennmaradt forrása az általa is feldolgozott anyagnak, mivel a nemrég kiadott monográfiájához³ felhasznált anyagot keresve, ezek közül elég soknak már csak a hült helyét találhatja a kutató.

Mártonfi József cenzori kinevezésének időpontjáról, e felelősség súlyáról az elmúlt idők folyamán több életrajzíró munkája alapján értesülhettünk, de eltérő minősítések kíséretében. Az 1781-es évszám minden esetben ugyanaz, ám Mártonfi könyvvizsgálói működésének értékelése eltérő. Szinnyei József hatalmas művében a Mártonfi cenzori kinevezését illetően a következőt jegyzi meg:

„1781-ben a könyvvizsgálói korlátlan hatalom is reá bízott, mely hivatalában igazságos eljárásával a közszeretetet vívta ki magának.”

Szinnyei Vass Józseftől,⁴ Mártonfi első életrajzírójától (1813–1873) vette át ezt az adatot, aki 1858-ban a *Vasárnapi Újság* nevű ismeretterjesztő hetilapban⁵ majdnem ugyanezekkel a szavakkal él:

¹ Kolozsvári Állami Levéltár (a továbbiakban KÁL), *A cenzori bizottság iratai (Oficiul central de revizuire a cartilor)*, Fond 205.

² *György Lajos hagyatéka*, Mártonfi József püspökre vonatkozó iratok, Gyulafehérvári Érseki Levéltár (a továbbiakban: GyÉL), VI., 11/B/1. doboz. – A szerző tematikusan csoportosította az általa átvitt forrásanyagot, s ezen csoportok egyike az erdélyi cenzúrai ügygel kapcsolatos leveleket tartalmazza.

³ GYÖRGY Lajos: *Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából*. Bp. 2009. METEM.

⁴ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. VIII*. Bp. 1902. 758.

⁵ VASS József: *Mártonfy József, püspök*. = *Vasárnapi Újság* 1858. 8. sz. 85–86.

„A könyvvizsgálói korlátlan hatalom is kezére bízott 1781-ben, melyet, hogy mily részrehajlatlan igazsággal kezelt, már csak az is eléggé bizonyítja, hogy a sajtót egy részről sem engedte meg más vallás, vagy nemzet rovására felhasználtatni.”

Az idézett szövegrészek alapján tehát Mártonfi 1781-ben egyedüli meghatározója cenzúrai ügyek folyásának, tőle függött minden kinyomtatandó műnek a sorsa, illetve ő engedélyezte vagy nem a könyvek behozatalát.

Ezen fenti megállapításokat a tisztelet és csodálat mondatta tollba íróival. A cenzori teendők pontosabb megjelölése Jakab Elek történészre (1820–1897) várt, aki 1881-ben elsőként írta meg az erdélyi cenzúra történetét. Levéltárosi működése során Jakab olyan iratokat tárt fel, amelyeket ebben a témában közölhetett is. Cenzúratörténetében megjegyzi, hogy II. József 1781. júl. 25-i rendelete alapján a királyi főkörmányszék előadóvá gr. Teleki Károlyt, könyvvizsgálóvá Soterius Mihályt, a vallásos tárgyú művekre nézve pedig Mártonfi Józsefet nevezte ki.⁶ Ezt az adatot György Lajos is átvette művében.⁷

Mártonfi József cenzori kinevezése nem történt váratlanul, hiszen a tanári pályáján elért eredményeiről, mély tudásáról, nyelvi műveltségéről még Mária Terézia is értesült. A sorsát és tudományos útját többszörösen meghatározó királyi rendeletek (a jezsuita rend feloszlata 1773-ban, majd a kolozsvári tanári állását a kegyesrendieknek átadó 1776-os rendelet) a kényszerű változtatások mellett mindig egy új lehetőséget adtak neki azáltal, hogy a személye iránti elismerésből fakadóan őt ajánlották, ha szükség volt tanult, művelt férfira valamilyen fontos állás betöltésére. Pályájának ebben a szakaszában, a 70-es, 80-as években a változtatások és változások tanúja és szenvedő alanya. Ezekben az években lesz előbb kisegítő cenzorrá, majd cenzorrá, később pedig már püspökként az erdélyi cenzúrai bizottság elnökévé.

Neve többször is előfordul a királynő és az erdélyi püspök közt folyó levelezésben.⁸ 1776. július 10-én Kollonitz László püspök, a királynő június 7-i rendelete után – mely szerint a kolozsvári alsó-, középfokú és főiskolákat a konvikttal és a szemináriummal együtt, valamint az akadémiai templomot a piaristáknak kell átadniuk – levelet ír Mária Teréziának. Pártfogásába ajánlja a több nyelvet beszélő, mély tudású és műveltségű Mártonfi Józsefet olyan nagynevű, tudós ex-jezsuitákkal együtt, mint Benkő Miklós⁹ bölcselet- és hittudós (1724–1801), Fridvaldszky

⁶ JAKAB Elek: *A cenzúra története Erdélyben* = Figyelő 1881. 174.

⁷ GYÖRGY: *i. m.* (3. jegyzet) 159.

⁸ A tanulmányban felhasznált forrásanyagok egy része a Gyulaféhérvári Érseki Levéltárban (a továbbiakban: GyÉL) található meg György Lajos hagyatékában (jelzete: VI. 11/B/1. doboz) átiratok formájában. Ezeket vettem össze az ugyanabban a Levéltárban található eredeti kéziratokkal.

⁹ Vö. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. I.* Bp. 1891. 870; GYÖRGY: *i. m.* (3. jegyzet) 82.

János bölcseleti doktor, Erdély minerológiájának a leírója (1740–1783)¹⁰ és Hartmann Ferdinánd¹¹ csillagász (?–1777).¹² E gondoskodás eredménye nem marad el: Benkő és Fridvaldszky Szebenbe kerülnek cenzoroknak 1777-ig. Hartmannról és Mártonfiról a királynő válaszelevelében újra megemlékezik német nyelvtudásuk miatt, és olyan városba kívánja őket helyezettetni, ahol szükség van e nyelv ismeretére. Így kerül Hartmann Brassóba, Mártonfi pedig egy kis gyulafehérvári kitérő után Szebenbe 1776. november 6-án mint a Bajtay püspök által létrehozott árvaház matematika professzora.¹³

Úgy tűnik, ez a kis kitérő, mely csupán néhány hónapból állt, és azt a célt szolgálta, hogy Mártonfi elmélyíthesse teológiai tudását, szemet szúrt a királynőnek. Fridvaldszky János és Benkő Mihály 1777-ben, egy év cenzori hivatalnokoskodás után Erdélyt elhagyták, így a megüresedett cenzori állásokat újra be kellett tölteni. Mária Terézia Szilágyi Márton cenzor mellé Mártonfit és Liszi Andrást nevezné ki segítőnek, ám megjegyzi, ez előbbi a nagy fizetéséért, melyet a megmaradt jezsuita alapból kap (500 ft), nem nyújt annak megfelelő odaadást a munkában.¹⁴ Nem lehet tudni, milyen forrásai lehettek a királynőnek Mártonfi József munkáját illetően, de hogy a hír nem volt igaz, bizonyítja az odaadó munkáján kívül az a levél, amelyet ugyanazon év április 23-án a püspök válaszként ír a királynőnek. Kollonitz megvédi Mártonfit, végül meggondolja magát, és kihúzza a róla írt dicsérő mondatot. A levél fordításának kivonatát György Lajos kéziratából¹⁵ közlöm, mivel az eredeti levél elveszett:

„P. Fridvaldszki és P. Benkő Miklós eltávozásával könnyen az a látszat kerekedhetik felül, hogy a könyvvizsgálat ügye kárt szenved, mégis megfontolva azt, hogy itt Erdélyben kevés az új könyvek száma, talán ezt a feladatot elvégezhetné Szilágyi Márton és Grieb András még igénybe véve Mártonfi József segítségét. Mártonfi a szebeni árvaházban az ifjúságot olyan kitűnően oktatja, hogy Felsőged kegyesség-

¹⁰ Vö. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. III.* Bp. 1894. 759; GYÖRGY: *i. m.* (3. jegyzet) 87.

¹¹ GYÖRGY: *i. m.* (3. jegyzet) 89.

¹² GYÖRGY: *i. m.* (3. jegyzet) 62–63. – A szóban forgó levelet sajnos már nem találtam meg a GyÉL-ben. A szerző jegyzete alapján a Prot. Ep. 1776. 365. szám alatt kellene lennie.

¹³ GYÖRGY: *i. m.* (3. jegyzet) 101. – Ez a levél sincs már meg. György jelzete: Pp. Lev. 205–1776.

¹⁴ „...Martinus Szilagyii cum reliquis individuis hucusque in subsidium vocatis non sufficient, quo in casu Patri Mártonffii, qui aliunde moderna destinatione sua vix continue occupabitur, et ob majus, quod e fundo Societatis percipit, salarium, publico quoque utilia servitia praestare tenetur, nonnullorum librorum revisio concredi, imo, si necessarium invenerit, etiam P. Andreas Liszi, qui juxta superius citatam relationem Marus Vásárhelyinum ad docendam poesim, et Rhetoricam destinatus fuit, ast donec juvenis illuc concurrens grammaticam et syntaxim recenter introductam absolvet, professuram auspicari non potest, Cibinium in subsidium laborum, ad tempus vocari poterit, de factis dispositionibus, aut aliis praemissum in finem surrogandis adminiculis vero Fidelitas Vestra horsum referet.” – A levél nincs meg csak a György Lajos hagyatékában átirat formájában, az eredeti, aminek a jelzete Pp. Lev., 81–1777 volt, hiányzik.

¹⁵ GyÉL, *György Lajos hagyatéka.* VI. 11/B/1.

géből élvezett javadalmára nagyon rászolgál.¹⁶ A püspök a továbbiakban kifejti, hogy Liszi András, a poétikai és retorikai osztály tanítója Marosvásárhelyt nélkülözhetetlen. Igaz ugyan, hogy most kevés a tanulók száma, de ennek oka az, hogy az iskola megnyitása későn történt. Olyan hely, mint Mvásárhely, ahol kir. tábla van, jövőre az ifjúságot is nagyobb számmal fogja oda vonni.”

Kollonitz a laudatio helyett azzal bizonyítja Mártonfi lelkiismeretességét, hogy még aznap ajánlólevelet ír Mária Teréziának, amelyben Mártonfi Józsefet kiegészítő cenzornak javasolja:

„Die 23 Aprilis 1777. Recepto Suae Maiestatis Sacratissimae B. Rescripto de informatione submittenda cum intuitu Censurum Librorum. Exellentissimus D. Episcopus Repraesentatione N 727. sig. respondit D. Andream Grieb, et Martinum Szilágyi libris hactenus aliunde perpaucis editis revidendis sufficere, praesertim si D. Josephus Mártonffi in subsidium advocetur.”¹⁷

Kiegészítő cenzorok alkalmazása nem volt kivételes eljárás abban az időben. Előzményeit az 1770. május 4-én kiadott rendeletben láthatjuk, amely alapján a püspök, ha túl sok volt a beérkezett megvizsgálandó mű, felkérhetett más jámbor, tudós férfit is a kinevezett cenzorokon kívül, akik a munkájában segíthettek. A kiegészítő cenzorok előzetesen írásba foglalt véleményét azonban a bizottság tagjai adhatták elő, s döntést is ezek hoztak az ügygel kapcsolatban.¹⁸ Az ő tiszttük tulajdonképpen az volt, hogy jegyzékbe vegyék a mű átvételének napját, a könyv címét, kiadása helyét és évét, a szerző és nyomtató nevét, s írásban összefoglalják a teljes mű lényegét kiemelve azokat a pontokat, amelyeket sérelmeseknek tartanak.¹⁹ Ezt a jegyzéket átadták a helytartótanácsban belül működő cenzúrai bizottság egyik tagjának, aki majd a gyűlésen tolmácsolta véleményét.

Mártonfi József 1777-től 1781-ig működött kiegészítő cenzorként. 1779-ben, midőn Szilágyi Márton és Grieb András állása megüresedett,²⁰ az egyházi bizottság nem őt, hanem Frieberth Sámuel és Kováts Józsefet ajánlotta cenzoroknak.²¹ 1779-ben azonban még más feladatok vártak Mártonfira, akit október 20-án a nemzeti iskolák főigazgatójának (Inspector primarius Scholarum Nationalium) nevezett ki a királynő, amivel együtt királyi tanácsosi ranggal ruházta fel.²²

¹⁶ Ezt a mondatot, amely megvédte Mártonfit a királynő azon feltételezése ellen, mintha 500 ft-os fizetéséért semmit sem csinálna, a püspök fogalmazványából törölte. – György Lajos megjegyzése. GyÉL, *György Lajos hagyatéka*. VI./11/B/1.

¹⁷ Ez a levél is csak átiratban van meg. Jelzete GyÉL, Prot. Ep. 1777. 219. l. 727.

¹⁸ GyÉL, Pp. Lev. 140–1770.

¹⁹ JAKAB: *i. h.* (6. jegyzet) 169.

²⁰ Szilágyi Márton a pozsonyi cenzúrai hivatalhoz ment át, Grieb pedig eltűnt szó nélkül. Vö. GYÖRGY: *i. m.* (3. jegyzet) 159.

²¹ GyÉL, Pp. Lev. 1779, 299 és Prot. Episc. 163.

²² György Lajos megjegyzi, hogy a rendelet eredetijét nem ismerjük, de az általa megjelölt Commissio jegyzőkönyve, aminek a jelzete Pp. Lev. 1065–1784 is hiányzik. Vö. GYÖRGY: *i. m.* (3. jegyzet) 117.

Az új cenzorok kinevezéséről nincsen adat, de az 1780-as Szebenben megjelent *Calendarium*²³ tiszti névtárában szerepel Frieberth mint a Cenzúrai Bizottság tagja, 1782-ben kiadott példányában pedig Kováts József is. A bizottság szerkezetében követik valamennyire az 1770. május 4-én kiadott rendeletet, mely szerint két katolikus, egy református és egy lutheránus vallású tanácsos kell tagja legyen. 1780-ban a *Commissio Regia Librorum Censoria* tagjai Frieberthet kivéve valóban mind a kormányzók tanácsosai, ám úgy tűnik, a tíz évvel korábban elrendelt négy tagú tanácsosi összetétel csupán kényszerűségből maradt meg, mivel a többi helyet nem volt ki betöltve.²⁴ Erre utal a „Caeteri vacant” megjegyzés, ami a funkció betöltetlenségét jelenti.²⁵

Mártonfi József nevével a cenzori bizottság jegyzőkönyvében 1781-ben találkozunk. Az évszám jelentős a sokat emlegetett új cenzúrarendelet miatt is, amit II. József vezetett be. Ezen új rendelet átírata teljes egészében fellelhető a Kolozsvári Állami Levéltárban őrzött cenzúrai bizottság anyagában német nyelven.²⁶

A cenzúra bizottság dokumentumait őrző gyűjteményben²⁷ megtalálható a Mártonfi József kinevezéséről szóló rendelet és annak másolata 1781. október 10-i keltezéssel. Ebből kiderül, hogy Mártonfit elsősorban a külföldről behozott katolikus könyvek vizsgálatával bízták meg, ami tulajdonképpen felölelt minden olyan művet, ami protestáns nyomdákban jelent meg, legyen a tematikájában vallásos, avagy nem. Revizori minőségéhez tartozott, hogy a harmincad hivatalokhoz érkezett könyvek jegyzéke alapján jelentést tegyen arról, hogy közöttünk van-e olyan, ami a katolikus vallást, az államot gyalázza, vagy az erkölcsöt sérti. Mindez nem zárja ki azt a fent említett tény, miszerint Mártonfi a vallásos könyvek cenzoraként is működött volna, bár a kinevezése utáni első években működését a revízió keretei határozták meg. Azonban miután Batthyány Ignác erdélyi püspök székét a cenzori bizottság élén Bruckenthal Sámuel kormányzói főhivatalnok foglalta el, papi hivatásától fogva is rá hárulhatott ez a feladat.

A Gubernium szeptemberben terjeszthette fel azon javaslatát, hogy Mártonfi foglalja el a revizori állást, ennek megerősítését október 10-én küldték el Bécsből,²⁸

²³ *Calendarium Titulare et Historicum Magni Principatus Transylvaniae eidemque adnexarum partium, pro Anno Domini M.D.CC.LXXX.* Martini Hochmeister, Cibini, 1780.

²⁴ „Praeses: Excellentissimus D. Comes Ladislaus Kollonits Episcopus Transylvaniae. – Assesores: Excellentissimus D. Liber Baro Wolfgang Bánffy, Illustrissimus D. Comes Antonius Haller, Illustrissimus D. Michael de Huttern, Samuel Frieberth Presbyter Saecularis. – Caeteri vacant. Actuarius: Antonius Horváth, qui et Registrator Gub.” – uo. 7.

²⁵ Mártonfi József halála után is betöltetlen maradt egy ideig a bizottság elnöki tiszte, és ezt is ugyanúgy jelölték még két évig.

²⁶ Kolozsvári Állami Levéltár (a továbbiakban: KÁL), *A cenzori bizottság iratai (Oficiul central de revizuire a cartilor)*, 205, *Normales Ordinationes in rebus librorum censoriam Commissionem Spectantibus emanata*, 12r–27r.

²⁷ KÁL, *A cenzori bizottság iratai*, 205, 28.

²⁸ KÁL, *A cenzori bizottság iratai*, 205, 39.

Szebenből pedig 30-án írták a választ²⁹, hogy megkapták a jóváhagyást. A kinevezést jegyzőkönyvbe vették, Mártonfi pedig ezennel már nem csak kiegészítő cenzor, hanem a beáramló könyvek ellenőre:

„Decretum Regium circa constituendum Revisorem Librorum Acatolicorum e Ditionibus exteris inductorum die 30ma 8bris 1781, emanatum publicatumque die 30ma 8bris 1781.

Informatio plaudati R. Gubernii circa Josephum Martonffi Supremum Scholarum Normalium Directorem pro librorum Aatholicorum ex Ditionibus exteris inductorum Revisione constituendum de dato A(nn)o 28ma Aug. a. c. N(ume)ris 5922. et 5923. Submissa demisse relata, Altefata sua Majestas praefatum Martonffi, virum de doctrina et justa moderatione commendatum benigne confirmavit.”

Az Erdélyben 1781. augusztus 28-án közölt 5922-es és 5923-as iktatószámú rendeletek közül az első a fent is említett tulajdonképpeni sajtórendelet, a második ennek a kiegészítése. Mártonfi kinevezése ez utóbbin alapszik, mivel az előírt feltételek szerint a protestánsok által behozott könyvek vizsgálására egy „Theologus Catholicus vir de doctrina et juxta moderatione commendatus constituuntur.”³⁰ A rendelet utasítása, hogy a könyvvizsgáló ne engedjen át semmi olyan könyvet, ami a katolikus vallást és tanítást sértegeti, támadja.³¹

Az 1781-es cenzúra-rendelet következtében a cenzori bizottságot mint önálló hivatalt felszámolták, és a kormányzék alá rendelték. Az új hivatal ezentúl már nem „Commissio Censurae Librorum”, hanem „Officium Revisoratus”, élén pedig egy előadó áll, akit a kormányzék nevez ki a tanácsosok közül. Az ily módon felállított hivatal előadója bár Teleki Károly, még mindig Batthyány Ignác volt az elnök. A katolikus püspökök fennhatósága alatt működött a könyvvizsgálat már 1770. május 4-től fogva,³² amikor is Mária Terézia a magyarországi minta alapján felállított cenzori bizottság élére Bajtay Antal püspököt nevezte ki elnöknek.³³ Ezt a tisztet folyamatosan az erdélyi katolikus püspökök töltötték be egészen az új cenzúra-rendeletig.

Az átállás nem történt meg egyik napról a másikra, mivel 1782-ben még mindig Batthyány Ignác elnökölt a revizori hivatal élén. Az ugyanazon évben Szebenben kiadott *Calendarium*³⁴ sematizmusa „Commissio in Re Literaria” cím alatt sorolja

²⁹ KÁL, *A cenzori bizottság iratai*, 205, 38.

³⁰ KÁL, *A cenzori bizottság iratai*, 205, 39, 31 r–v.

³¹ „[...] nullos libros, qui injuriosa contra Religionem Catholicam scomata vel Dogmata Religionis Catholicae [...] admissem(?) iri.” – uo.

³² Gyulafehérvári Érseki Levéltár, 1770. 140. sz.

³³ A hat tagú *Commissio* elnöke tehát a katolikus püspök, tagjai pedig két katolikus, egy református és egy evangélikus tanácsos, valamint egy katolikus jegyző. Név szerint Kornis Mihály, Kemény Farkas, Bánffy Farkas, Hutter Mihály és Éltes István, vagy Biró Antal. Ezen a bizottságon kívül nem volt még egy másik, amely a politikai műveket vizsgálná. Minden mű cenzúrázása tulajdonképpen a püspök fennhatósága alá tartozott.

³⁴ *Calendarium Titulare et Historicum Magni Principatus Transylvaniae eidemque adnexarum partium, pro Anno Domini M.D.CC.LXXX. Martini Hochmeister, Cibini, 1782.*

fel a tagok nevét, és elnökként még mindig Batthyányt jelöli meg.³⁵ Elnöki tisztségét gyakorolva 1781. december 18-án püspöki körlevélben magához kéreti a papok által írt műveket átnézés és engedélyezés végett.³⁶ Érdekes, hogy nem aszerint választja szét a műveket, hogy azok vallásosak, vagy nem, hanem a saját erőből létrehozott, illetve a fordított művek osztályozást használja, mivel ezek feltételezhetően mind vallásos tematikájúak voltak.³⁷ Tehát a püspök ellenőrizte a vallásos műveket, s így ez a szerep nem hárulhatott Mártonfira.

A változás azonban elkerülhetetlen: 1786-ban már a püspöki körleveleket is a Guberniumhoz kellett küldeni cenzúráztatás végett. A kormányshöz tehát teljesen bekebelezte a bizottságot, az elnök pedig a gubernátor, Bruckenthal Sámuel. A „Commissio Literaria” tagjai között az egyetlen papi személy már csak Mártonfi József, aki a Gubernium tanácsosaként cenzori tevékenységet is folytat.³⁸ A püspök eddigi helyét a Guberniumban is világi ember, Teleki Károly foglalja el.

Az 1781-es józsefi sajtórendelet³⁹ külön foglalkozik a behozott akatolikus könyvek ügyével. A Ballagi Géza⁴⁰ által közölt rendelet fordításához képest az erdélyi másolatban az első paragrafus kitér a protestáns könyvekre is, megengedve behozatalukat, ha nem sértik a katolikus egyházat, de óvatosságra int, ha az illető tartományban az a vallás nem elfogadott, kivételt képezve azok a könyvek, amelyek elnyerték már a bécsi cenzor engedélyét.⁴¹

Mártonfi József revizori feladata e paragrafus értelmében az volt, hogy a külföldről behozott akatolikus könyveket átnézzék, s jelentésében ezek tartalmáról jelezze, ha az állam, vallás, jó erkölcs, illetve a fejedelem ellen szót talál-e bennük, vagy sem.

³⁵ Benkő József 1782. január 5-én levelet ír Batthyánynak, a bizottság elnökének, melyben kéri, hogy az *Erdélyi Historiás Szekrény* című művéből csak egyetlen példányt küldhessen be a kötelező kettő helyett. – vö. BENKŐ József *Levelezése*. Kiad. TARNAI Andor. Bp. 1988. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete. /Magyarországi tudósok levelezése/ 154–155.

³⁶ GyÉL, Prot. Episcop. 1781. Conceptus.

³⁷ „...hujusmodi opus, sive proprio Marte confectum, seu ex alieno idiomate traductum praevis semper iudicio, et approbationi meae substernantur...” GyÉL, uo.

³⁸ A Bruckenthal elnöklete alatt működő bizottságban Mártonfi József mellett még tagok Eszterházi Nep. János, Teleki László, Fronius Mihály, Koszta István, Lerchenfeld József, Kováts József (nagyenyedi ref. tanár) és Bruckner József ülnökök, illetve Cserei Farkas jegyző.

³⁹ KÁL, 205, Normales Ordinationes in rebus librorum censoriam Commissionam spectantibus emanata. Benignum Decretum Regium d(icto) A(nn)o 25ta Julii 1781. Nro. Gub. 5922. 12–28.

⁴⁰ BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. Franklin-Társulat, 106–110.

⁴¹ „Akatholische Werke dahin zur Ausübung der ein Lande bestehenden Religionen erforderlich werden, wenn sie sonst keine Schmädhungen gegen die Katholische Kirche enthalten, müssen frei und gegen der alleinigen Vorsicht gestattet werden, das solche in die übrige Erblände wo diese Religionen nicht recipirt sind auser wenn solche noch der Hauptstadt, um daselbst der Revision untergeben zu werden, gerichtet wären den dortländigen Unterthanen auszuführen bei Straffe verboten sayn solle” – KÁL, uo. 13. A rendelet fordítását JAKAB is közli, *i. h.* (6. jegyzet) 174–179.

Hivatala gyakorlását bizonyító első fennmaradt irat egy jelentés, amit kinevezése után négy hónappal írt egy külföldről érkező könyvszállítmányról. Többszörösen érdekes ez az irat, mivel összekapcsolódik a marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtárának történetével:

**Excellentissime ac Illustrissime S. R. I. Comes Cancellarie,
Domine Patrone Gratosissime!**

Jussu Excellentiae Vestrae Catalogum librorum Joannis Nemegeyi (quem ut accepi, hic reverenter adcludo) contuli cum catalogis librorum prohibitorum, quos prae manibus habeo, et comperi; nullum ex hic connotatis libris inter prohibitos recenseri quidem; verum ut alias iam Excelso Regio Gubernio humillime declaravi, e solo titulorum conspectu diiudicari haud posse, an aliquis eorum talia non contineat, propter quae, vi instructionis meae, prohibendus foret. Sunt enim ex his libris nonnulli, quos mihi ignotos esse fateor, et quidem eo tempore scripti, quo partes in religione dissidentes nondum ad hodiernam humanitatem excultae liberius sese multos proscindebant. Scio praeterea Caluini institutiones sub Nro 36 adnotatas ex eo esse genere, quae religionem Catholicam systematica adgrediuntur, et acerbioribus scomatibus insectantur: sed quia hic liber Classicus est Reformatorum, hoc titulo fortasse prohibitus non est. Vniuerse Catalogi librorum ad reuisionem in duplici exemplo submitti, et editionis formam, locum, tempus adcurate indigitare deberent, ut hac ratione eo facilius cum catalogo prohibitorum conferri possint: quanquam ne sic quidem pientissime Sacratissimae Suae Maiestatis intentioni, religionem ab omni scomatica insectatione sartam, sectamque(?) consternere volenti satisfacere poterit, nisi libri ipsi reuisioni subiiciantur.

Excellentiae Vestrae

Humillimus, et obsequentissimus servus

Mártonfi mpr.⁴²

Cibinii, 21. Dec. 1781.

Az 1781. december 21-én, Szebenben írt jelentés egy bizonyos Nemegeyi János által hozott könyvek jegyzékéről, és a szállítmány tartalmáról szól. Nemegeyi János, a marosvásárhelyi Kollégium volt diákja a hollandiai peregrinációjából való hazatértében egy megbízatást teljesít volt tanárai kérésére, amikor, amúgy a korban szokásos módon, személyes dolgai mellett a Kollégium könyvtára számára vásárolt könyveket is magával hozza. A vásár lebonyolítója nem ő, hanem az iskola egyik volt könyvtárosa, Zilahi Sámuel,⁴³ akinek a nevével a Kollégium könyvtári számadásaiban⁴⁴ is akár tógátus diákként, akár tanárként mindig könyvekkel és azok vásárlásával kapcsolatban találkozhatunk. Nem térünk ki ezennel sokrétű működésének ismertetésére, mivel a Nyelvművelő társaságbeli tagsága, könyv-

⁴² KÁL, 205, 43.

⁴³ KONCZ József: *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557–1895)*. Marosvásárhely, 2006. Mentor, 200–201.

⁴⁴ Marosvásárhelyi Teleki Téka. CB/144–151.

kiadói tevékenysége, illetve Ráday Gedeonnal való baráti levelezése már ismert az érdeklődők számára.⁴⁵

Nemegyei János, a későbbi nagyenyedi nyelvész tanár⁴⁶ 1781-ben hollandiai egyetemi éveit követően hazatérve a Kollégium felkérésének eleget tesz, s elhossa a Zilahi által megvásárolt könyvek egy részét. A Mártonfi által írt jelentés alapján tudjuk, hogy legkevesebb 36 könyvet szállított, mivel azt állítja, hogy a könyvjegyzék 36-ik pontjában Calvin *Institutiója* található. A Kollégium könyvtári számadását megvizsgálva az 1782. január 27-én, Kádár György⁴⁷ akkori könyvtáros által bevezetett könyvek száma 24 művet tartalmaz, amihez ha hozzáadjuk a külön nem megjelenített kötetek számát, akkor pontosan 36 kötetet tartalmaz a lista:

1782 27a Januarii

Tiszteletes Zilahi Samuel Uram által Hollandiában Trajectumban vasarolt Tiszteletes Prof. Nemegyei János Uram által pedig lehozott Könyvek Vecturájára tett költsék, mellyekis meg méretetvén találtattak 129 ½ fontnak fontyára eset dr. 30. mellyért kell in Summa 38 Fl 85 ½ dr.

Melly könyvek eszerint következnek

In Folio

1. Philonis (Judaei) Opera quae supersunt, cum obser(vationis) et notis Thomae Mangey – 1742. Vol. 2. Lig(atura) gall(ica)
2. Flavii (Iosephi) Opera omnia Graece et Latine ex editione Sigeb(erti) Havercampii Amstelaed(ami) 1726. Tom. Vol. 2. Lig. gall.
3. Simpsonis (Eduardi) Chronicon Catholicum ex editione Petri Wesselingii Amstelaed(ami) 1752. Lig. gall.
4. Sallengre (Alberti Henrici) Antiquitum Romanum Novus thesaurus cum figuris aeneis Hagae Comitum 1716. Tom. 3. Lig. perg.
5. Historia et Monumenta Joh(annis) Hus et Hieronymi Pragensis confessorum Christi Norimbergae 1716. Tom 2. Lig. perg.
6. Basnagii (Samuelis) Annales Politico-Ecclesiastici Annorum 645. ab Augusto Caesare usque ad Phocam in Baronium Rotter(dami) 1706. Tom 3. Lig. perg.
7. Novum Testamentum Graecum cum lectionibus variantibus studio et labore Joh(annis) Millii ex editione Ludolphi Kusteri ibidem 1710. Lig. perg.

⁴⁵ Vö. JANCÓS Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bp. 1955. Akadémiai Könyvkiadó; SEBESTYÉN Mihály: *A marosvásárhelyi egykori református kollégium diákkönyvtárosainak számadásai 1765–1800* = MKsz 1994. 4. sz. 357–375; Uő: *Zilahi Sámuel és a Marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtára* = Erdélyi Múzeum (57.) 1995. 1–2. sz. 1–16; LADÁNYI Sándor: *Zrínyi Török Áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi kiadástörténeti problémáihoz* = ItK 1975. 482–498.

⁴⁶ Vö. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. Bp. 1903. 875; JANCÓS: *i. m.* (45. jegyzet) 168; SEBESTYÉN Mihály: *A marosvásárhelyi egykori református kollégium diákkönyvtárosainak számadásai 1765–1800*. = MKsz 1994. 4. sz. 357–375; Uő: *Zilahi Sámuel és a Marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtára*. = Erdélyi Múzeum (57.) 1995. 1–2. sz. 1–16.

⁴⁷ Vö. SEBESTYÉN Mihály: *A marosvásárhelyi egykori református kollégium diákkönyvtárosainak számadásai 1765–1800*. = MKsz 1994. 4. sz. 357–375.

8. Reinesii (Thomae) Syntagma inscriptionum Antiquitatum Lipsiae 1682. Lig. perg.
9. Dignorum laude virorum immortalitas et vita Germanorum et exterorum a Melch(iore) Adamo Silesio. Francoforti 1706. Lig. perg.
10. Limborchii (Philippi) Historia inquisitionis – Lig. perg.

In 4to

11. Disseratio Latine et Belgice ad Theologiam Naturalem Spectantes pro praemio Legati Stolpiani conscriptae Lugduni Batavorum 1760 Tom 5. Lig. pap.
12. Euripidis Tragediae Hippolitus cum adnotationibus Ludovici Caspari Valckenarii Lugduni Batavorum 1768. Lig. pap.
13. Ludovici Caspari Valckenarii Diatribe in Euripidis. perditorum Dramatum reliquias Lugduni Batavorum 1767. Lig. pap.
14. Burmanni (Petri) Orationes antea sparsim editae. Hagae Comitum 1757. Lig. perg.
15. Aeliani (Sophistae) Variae Historiae Cura Abrahami Gronovii Lugduni Batavorum 1731. Lig. perg.
16. Ammonius de affinium Vocabulorum Differentia ex editione Ludovici Caspari Valckenarii Lugduni Batavorum 1739. Lig. pap.

In octavo

17. Paterculi Vallei Historiae Romanae Quae supersunt curante Davide Ruhnkenio Lugduni Batavorum 1754. Tom. 2. Lig. pap.
18. Timaei Sophista Lexicon vocum Platoniarum curante Davide Ruhnkenio Lugduni Batavorum 1754. Lig. pap.
19. Elogium Tiberii Hemsterhusii auctore Davide Ruhnkenio ibidem 1768 Lig. pap.
20. Rutilii Lupi de Sententiarum Figuris et elocutionis Libri duo ex editione Davidis Ruhnkenii Lugdunum Batavorum 1768. Lig. perg.
21. Homeri Iliadis Libr. I. M. cum Scholiis Monhopuli Amstelodami 1702. L. perg.
22. Aristophanis Comoedia Plutus ex editione Tiberii Hemsterhusii. Harlingae 1744. L. perg.
23. Graevii (Georgii) Orationes quas Ultrajecti habuit. Lugduni Batavorum 1717. Lig. perg.
24. Ruperti (Christophori) Observationes ad Historiae Universalis sinopsin Besoldianam minorem, Franequerae 1688. Lig. perg.⁴⁸

Az esetet bonyolítja, hogy a könyvtári számadásban nem található a felsorolt könyvek között az előbb említett *Institutio*. Ebből arra következhethetünk, hogy 36-nál több művel térhetett haza Nemegyei. Calvin írásai alapműveknek számítottak, és az eltiltások ellenére is megvoltak általában a református magán-, illetve iskolai könyvtárakban. A Kollégium könyvtárában is több példányban és kiadásban vol-

⁴⁸ A marosvásárhelyi Református Kollégium levéltára. Teleki-Bolyai Könyvtár Mvhely. Irat-csomó CB. III. 145. 4.

tak jelen Calvinnek különböző művei. Mivel a behozott könyvek között más olyan mű is van, mint például Husz János iratai, amit katolikus szempontból elvetendőnek ítélték volna, de mégsem koboztak el, arra gondolhatunk, hogy a hiányzó mű vagy Nemegyei személyes tulajdona lehetett, vagy másvalakinek, például Teleki Sámuelnek szállította. Nem ismeretlen, hogy Zilahi Sámuel Teleki kérésére könyveket vásárolt külföldi útván. Másfelől Kádár György feljegyzéseiben sem tudhatjuk, milyen mértékben bízzunk meg, mivel őt éppen pénzügyi üzérkedései miatt bocsátották el később könyvtárosi minőségéből... Igaz ugyan, hogy 1782. augusztus 16-án tanárai, Kovásznai Sándor és Basa István, a könyvtárért felelős professzorok átnézték számadásait, és még nem találtak hibát benne,⁴⁹ s csak a következő évben, 1783. nov. 6-án fedezték fel, hogy Kádár György a Théka jövedelmét vesztegeti.⁵⁰

Ha azonban a cenzúra lefoglalta volna a könyvek egy részét, a számadásban ez valószínűleg fel lenne jegyezve, főleg mivel ez a veszteség nem a könyvtáros hibája volt. A kollégiumi számadást átnézve megállapíthatjuk, hogy 1776-tól, Zilahi Sámuel könyvtárkodásától kezdve az iskola több alkalommal vásároltatott külföldről könyveket, és hozatta el azokat ugyanígy volt diákjai által, de egyszer sem olvashatunk arról, hogy a könyvtár állománya csonkult volna a cenzúra beavatkozása miatt. Sőt, „közönséges kótya-vetyéken” is ellenőrizetlenül vehettek részt a hivatalos rendeletek ellenére. Mindenesetre azt megállapíthatjuk, hogy ha a kollégium által megvásárolt könyvek mind meg nem is érkeztek, az nem a jelentést író Mártonfi miatt történt. Ha ugyanis az ő véleménye volt a mérvadó, és miért ne lett volna, feltételezhetjük, hogy a cenzúrai jelentésben szereplő könyvek nemcsak elindultak Hollandiából, hanem mind meg is érkeztek.

A könyvek megérkezésében a könyvvizsgálók által írt jelentéseknek nagy szerepük volt. A szóban forgó jelentés őszinte, de nem kedvezőtlen. Mártonfi az 1781. július 25-i új sajtórendelet szellemében gyakorolta revizori hivatalát. Átnézte a szállítmány könyveinek katalógusát, és összevetette a tiltott könyvek listájával („contuli cum catalogis librorum prohibitorum”), és semmit sem talált, ami tiltott lett volna. Megállapítása szerint minden művet ismertettek vele, és csak egy könyvet emel ki, mint részben kifogásolhatót, a Calvin *Institutióját*. Érdemes felfigyelni arra, hogy exjezsuita létére nem támadó a hangvétele. Nem az a célja, hogy elkoboztassa, bár a fent idézett rendelet részlete alapján lehettek volna kifogásai a Calvin-mű ellen. Megállapítása szerint a mű szisztematikusan támadja a katolikus vallást, mégis átengedhetőnek ítéli, mivel a reformátusok klasszikus művének lehet tekinteni.

„Suo praeterea Caluini institutiones sub Nro 36 adnotatas ex eo esse genere, quae religionem Catholicam systematica adgrediuntur, et acerboribus scematibus insectantur: sed quis hic liber Classicus est Reformatorum, hoc titulo fortasse prohibitus non est.”⁵¹

⁴⁹ CB. III. 145. 4.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ KÁL, uo. 43.

Magatartása kétszeresen is különleges, egyfelől azért, mert őt még Mária Terézia ideje alatt alkalmazták cenzori munkák elvégzésére, s íme, katolikus pap létére át tudott siklani a mű vallástámadó jellegén. Másfelől ezt a megfogalmazást, miszerint azért lenne átengedhető a mű, mert az erdélyi bevett vallások közül az egyiknek a klasszikus könyve, előre mutat az 1787-es és 1788-as II. József által kiadott rendeletekre,⁵² illetve az 1790–91-es országgyűlés 56. törvénycikkére,⁵³ amelyben lehetővé tették a bevett vallások számára, hogy szimbolikus könyveiket előljáróik engedélyével kiadhassák.⁵⁴

Mártonfi József, mint láthattuk, az erdélyi lelkületnek megfelelően, a bevett vallásokat tiszteletben tartva járt el könyvvizsgálói munkájában. Emlékeztetnék itt Bajtay Antal katolikus püspökre, aki a Mária Terézia felkérésére írt cenzúra-szabályzatában az állam és jó erkölcs után rögtön az Erdélyben bevett vallások védelmét helyezi sorrendben a második helyre, és csak ez után következik a katolikus egyház védelmének a szempontja.⁵⁵ Nagy elődjéhez hasonlóan Mártonfi is a vallási türelem jegyében cselekszik, s ha Vass Józsefnek és Szinnyeinek a tanulmány elején idézett szavaival teljesen egyet nem is értünk – hiszen 1781-ben nem korlátlan Mártonfi könyvvizsgálói hatalma – azt mindenképp elfogadhatjuk, hogy „részrehajlatlan” volt, és nem akarta hivatalát más vallás, vagy nemzet rovására felhasználni.

⁵² Vö. JAKAB: *i. h.* (6. jegyzet) 180.

⁵³ Vö. BALLAGI: *i. m.* (40. jegyzet) 268.

⁵⁴ Az 1788-as 10395-ös számú rendelet, melyet Erdélyben december 19-én hirdettek ki, öt tételben sorolja fel a protestánsok által kiadható szimbolikus műveket: „1-mo Die drey ältere Symbola der Cristlichen Kirche als das Symbolum Apostolicum, Viconum, und Athanasium. / 2-do Die Augsgurgische Confession die Anno 1330. zu Augsgurg übergeben worden ist. / 3-tio Die Apologie derselben die von Philippe Melanchton verfaßt und 1532 als ein allgemeines Bekänntniß Buch von der Protestanten angenommen worden ist. / 4-to Die Schmalkaldische Artikel die Anno 1536 von Luthero aufgesetzt, und Anno 1737. von dem sämtlichen Protestanten angenommen, und bestätigt worden sind. / 5-to Lutheri grosen und kleinen Catechismum die 1529. herausgekommen. Anno 1580 ein Concordie Buch aufgenommen und den übrigen Libris Symbolicis beigefüget sind; jedoch aber blos in Ansehung des Jeztes und keines weges der verschiedenen Commentarien und Auslegungen für Symbolischen gehalten werden. Besonders denen Evangelischen Kirchen Vorsteher, als die von ihnen eigentlich angenommen Symbolische Bücher zum Eigenthum zugesprochen seye welches ihm hinmit zur Wissenschaft eröffnet wird.” – KÁL, uo. 87.

⁵⁵ Erről a kolozsvári BBTE Bölcsészkarának 2010. jún. 18-án tartott évzáró konferenciáján tartottam előadást „Az erdélyi cenzúrai bizottság megszervezése és a magyarországi minta” címmel.

VERA TÜNDE VULKÁN

La nomination et l'activité de censeur de József Mártonfi

Les études de l'histoire de la censure avaient déjà déposé les bases des recherches ultérieures. D'après les résultats de Elek Jakab et de Lajos György, la recherche d'aujourd'hui connaît une situation plus facile, vue l'examen des documents de langue latine et allemande déjà rangés. Malgré tout, aux Archives Nationales de Kolozsvár, on ne trouve qu'un petit nombre de documents qui puissent éclaircir, en outre des instructions officielles, l'attitude personnelle des censeurs. D'une part, les textes des arrêtés sont déjà connus, d'autre part l'examen de leur transcription transylvaine paraît toujours nécessaire.

De l'activité de censeur de József Mártonfi on ne lit que dans quelques documents de cette décennie. Toutefois on peut constater, contrairement des opinions antérieures, en 1781 Mártonfi n'était pas investi de plein pouvoir de censure, mais il est nommé réviseur, et il contrôlait les livres importés, non-catholiques. Non seulement sa nomination, mais encore un compte-rendu, d'un envoi de livres destinés à la bibliothèque du Collège Protestant de Marosvásárhely prouve son classement.

Comparant le compte-rendu aux relevés de comptes bibliothécaires de l'époque du Collège, on peut arriver à des suites intéressantes autant de l'activité de l'office de révision qu'à la personne de József Mártonfi.